

Kinga Flaga-Gieruszyńska¹

Postępowanie sądowe w sprawach o uznanie za zmarłego – wybrane zagadnienia

1. Uwagi wstępne

Postępowanie w sprawach o uznanie za zmarłego jest postępowaniem, które znajduje zastosowanie wtedy, gdy nie jest pewna okoliczność, że zaginiony nie żyje. W ten sposób stwierdza się na drodze sądowej, że ta śmierć nastąpiła w najbardziej prawdopodobnym w ocenie sądu momencie. Tym samym podstawowym celem omawianego postępowania jest wyeliminowanie stanu niepewności, spowodowanego zaginięciem osoby fizycznej poprzez zastosowanie domniemania śmierci tej osoby. To nie wyklucza sytuacji, że w rzeczywistości tak nie jest i w przyszłości postanowienie tej treści zostanie uchylone, jeżeli zaginiony odnajdzie się żywy. Dlatego też wykluczone jest stosowanie uznania za zmarłego w sytuacjach wtedy, gdy śmierć jest niewątpliwa (np. z uwagi na znalezienie jej zwłok). Jak trafnie wskazał Sąd Najwyższy, nie można potraktować osoby, której zgon prawomocnie został ustalony, jako osoby zaginionej i uznać ją za zmarłą².

Należy również, analizując prawne aspekty czyjegoś zaginięcia, pamiętać, że nie można tego zagadnienia rozpatrywać jednostronnie – jedynie z perspektywy interesu osoby zaginionej, bowiem równie istotny jest problem ochrony praw osób trzecich względem zaginionego. Jak trafnie wskazuje A.G. Harla, osoby takie mogą korzystać – w celu dokonywania odpowiednich czynności względem zaginionego – z instytucji kuratora dla osoby nieobecnej (art. 184 k.r.o. i art. 601 k.r.o.), a także w odniesieniu do czynności procesowych – kuratora procesowego dla strony, której miejsce pobytu nie jest znane (art. 143 i n. k.p.c.)³. Warunkiem jest oczywiście

¹ Dr hab., prof. nadzw., Uniwersytet Szczeciński.

² Postanowienie SN z 14.09.1995 r. (I CRN 138/95), LEX nr 1500926.

³ A.G. Harla, *Ochrona praw osób zaginionych na drodze cywilno-sądowej oraz*

zaistnienie określonych w tych przepisach przesłanek oraz złożenie stosownego wniosku przez osobę, które chce dokonać czynności względem zaginionego.

Rozstrzygnięcia wydawane w toku omawianego postępowania mają fundamentalne znaczenie dla kształtowania praw i obowiązków osoby, której sprawa dotyczy (na skutek prawomocnego postanowienia następuje przede wszystkim utrata zdolności prawnej, a także zachodzą skutki przewidziane w przepisach prawa spadkowego), toteż muszą być wydawane z daleko idącą ostrożnością. Ryzyko związane z wydaniem nieuzasadnionego orzeczenia jest co prawda ograniczone możliwością wzruszenia postanowienia o uznaniu za zmarłego w razie zmiany okoliczności, jednak nie zmienia to obowiązku sądu co do nader wnikliwego badania stanu faktycznego w aspekcie prawdopodobieństwa zgonu osoby, której postępowanie dotyczy.

2. Istota uznania za zmarłego

Instytucja uznania za zmarłego ma zastosowanie do osób zaginionych. Pojęcia zaginionego nie zdefiniowano w ustawie, dlatego też należy skonstruować jego treść na podstawie poglądów doktryny i judykatury. Jak wskazuje J. Strzebińczyk, chodzi o osobę, co do której nie wiadomo na pewno, czy nadal żyje, czy też już zmarła. Chodzi przy tym o brak wiadomości w tym zakresie, dostępnych dla sądu prowadzącego postępowanie w sprawie o uznanie za zmarłego. Nie można bowiem wykluczyć, że wnioskodawca (lub uczestnicy takiego postępowania), wiedząc, iż określona osoba żyje, zataja ten fakt, ponieważ zależy mu na uruchomieniu skutków związanych z uznaniem tej osoby za zmarłą⁴. Takie sytuacje mogą zaistnieć, jeżeli np. osoba zaginiona dysponowała dużym majątkiem i członkowie rodziny chcą przejąć ten majątek w drodze spadkobrania. Szczególnym tego rodzaju przypadkiem jest sytuacja określona w art. 55 k.r.o., w myśl którego jeżeli po uznaniu jednego z małżonków za zmarłego drugi małżonek zawarł nowy związek małżeński, związek ten nie może być unieważniony z tego powodu, że małżonek uznany za zmarłego żyje albo że jego śmierć nastąpiła w innej chwili aniżeli chwila oznaczona w orzeczeniu o uznaniu

uznanie osoby zaginionej za zmarłą, w: K. Staniewska (red.), *Kiedy zaginął człowiek? Zagadnienia prawne*, Warszawa 2002, s. 38.

⁴ J. Strzebińczyk, *Komentarz do art. 29 Kodeksu cywilnego*, w: E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis 2014.

za zmarłego. Jednak ograniczenia tego nie stosuje się, jeżeli w chwili zawarcia nowego związku małżeńskiego strony wiedziały, że małżonek uznany za zmarłego pozostaje przy życiu. Znajduje to odzwierciedlenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, który stwierdził, że brak zakazu zawarcia ponownego małżeństwa po jego ustaniu na skutek uznania jednego z małżonków za zmarłego odnosi się wyłącznie do drugiego małżonka. Dlatego osoba niesłusznie uznana za zmarłą nie może z powołaniem się na domniemanie ustawowe z art. 55 § 1 k.r.o. zawrzeć ponownego związku małżeńskiego⁵.

Warto przy tym pamiętać, że może zaistnieć także sytuacja odwrotna – osoba, która jest traktowana jako zaginiona, nie utrzymuje żadnych kontaktów z osobami bliskimi, np. z tego powodu, że ukrywa się przed organami ścigania.

W myśl art. 29 § 1 k.c. zaginiony może być uznany za zmarłego, jeżeli upłynęło lat dziesięć od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości jeszcze żył; jednakże gdyby w chwili uznania za zmarłego zaginiony ukończył lat 70, wystarcza upływ lat pięciu. W tym ostatnim przypadku uznano, iż osoby w podeszłym wieku poza swoim środowiskiem mają zdecydowanie mniejsze szanse przeżycia bez czyjejś opieki (np. ze strony instytucji pomocy społecznej) niż osoby samodzielne, co pozwala ustalić ich miejsce pobytu. Jednak uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby lat dwadzieścia trzy. Przedłużenie okresu wymaganego do uznania osoby małoletniej za zmarłą podyktowane jest innym postrzeganiem rzeczywistości oraz ograniczoną samodzielnością osób małoletnich⁶. Zwłaszcza w przypadku osób nastoletnich np. konflikt z blahych powodów może być przyczyną długotrwałego zerwania kontaktów z rodziną. Dopiero osiągnięcie pełnej dojrzałości psychicznej i spojrzenie na pewne wydarzenia z perspektywy czasu pozwala często młodemu człowiekowi zmienić swoje nastawienie i uporządkować relacje z członkami rodziny.

Trzeba podkreślić, że wskazane terminy dotyczące dopuszczalności uznania za zmarłego odnoszą się do przypadków zaginięcia, w których nie ma żadnych szczególnych okoliczności zwiększających prawdopodobieństwo śmierci (np. katastrofa naturalna, awaria techniczna

⁵ Wyrok SN z 8 lipca 1969 r. (II CR 100/69), OSN 1970, nr 4, poz. 73.

⁶ A. Bartosiewicz, *Przesłanki uznania za zmarłego i stwierdzenia zgonu w prawie polskim na tle porównawczym*, KPP 2005, nr 4, s. 945.

o doniosłych skutkach itd.). W tych, jak i we wskazanych poniżej przypadkach o charakterze kwalifikowanym, sąd nie może odmówić uznania za zmarłego, jeżeli zostały spełnione przesłanki przewidziane w omawianych przepisach. Nie mamy tu bowiem do czynienia ze swobodnym uznaniem sądu, a jedynie możliwością wydania określonego rozstrzygnięcia z uwagi na zaistniałe okoliczności, potwierdzone w toku postępowania dowodowego.

Odnosząc się do sytuacji kwalifikowanych, ustawodawca odmiennie określił terminy dopuszczalności uznania za zmarłego w sytuacji, gdy zaginięciu towarzyszyły takie szczególne okoliczności, których zaistnienie czyni bardzo prawdopodobną śmierć określonych osób. Terminy te ustawodawca sprecyzował w art. 30 k.c., zgodnie z którym:

- 1) kto zaginął w czasie podróży powietrznej lub morskiej w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem, ten może być uznany za zmarłego po upływie sześciu miesięcy od dnia, w którym nastąpiła katastrofa albo inne szczególne zdarzenie (§ 1 tego przepisu); co do konkretnej sytuacji Sąd Najwyższy stwierdził, że zważywszy na to, że śmierć osoby nastąpiła na pełnym morzu, w nocy, w czasie rejsu statku, na którym była ona zatrudniona oraz niewątpliwie wpadła ona do wody i nie została wydobyta, to okoliczności te mogą być ocenione jako sprzyjające nieszczęśliwemu wypadkowi⁷; jeżeli nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu, bieg terminu sześciomiesięcznego rozpoczyna się z upływem roku od dnia, w którym statek lub okręt miał przybyć do portu przeznaczenia, a jeżeli nie miał portu przeznaczenia – z upływem lat dwóch od dnia, w którym była ostatnia o nim wiadomość (art. 30 § 2 k.c.); statkiem morskim jest każde urządzenie pływające przeznaczone lub używane do żeglugi (art. 2 ustawy z 18 września 2001 r. – Kodeks morski⁸), natomiast statkiem powietrznym jest urządzenie zdolne do unoszenia się w atmosferze na skutek oddziaływania powietrza innego niż oddziaływanie powietrza odbitego od podłoża (art. 2 ustawy z 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze⁹).
- 2) kto zaginął w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia nieprzewidzianym wyżej, ten może być uznany za zmarłego

⁷ Wyrok SN z 28 września 2005 r. (I CK 114/05), Legalis nr 97111.

⁸ Ustawa z 18 września 2001 r. – Kodeks morski (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 758 ze zm.).

⁹ Ustawa z 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1393 ze zm.).

po upływie roku od dnia, w którym niebezpieczeństwo ustało albo według okoliczności powinno było ustać (§ 3 tego przepisu); ten ostatni sposób liczenia terminu dotyczy przede wszystkim zdarzeń, których przebieg i ramy czasowe nie są znane (np. ze względu na to, że miały miejsce w odludnym miejscu); należy zaakceptować stanowisko K. Piaseckiego, że to, kiedy „według okoliczności powinno było” niebezpieczeństwo ustać, może być ustalone na podstawie zasad doświadczenia dotyczących przebiegu określonych procesów przyrodniczych¹⁰.

Jak podnosi T. Sokołowski, fakt katastrofy musi być pewny, w szczególności potwierdzony przez świadków, wiarygodne nagranie dźwięku lub obrazu, a także znalezione i zidentyfikowane szczątki statku. Pewny musi być także fakt podróży tym statkiem w chwili katastrofy (dowodem jest zwłaszcza lista odprawionych i przyjętych na pokład pasażerów). Istotę omawianej sytuacji stanowi także brak ciała osoby zaginionej i dlatego konieczny jest upływ terminu, a ponadto brak wiadomości, iż osoba ta żyje (art. 30 w zw. z art. 29 § 1 k.c.)¹¹.

Z kolei okoliczności określone w drugim punkcie zestawienia mają charakter na tyle niedookreślony, że powinny być analizowane w każdym indywidualnym przypadku. Jak wskazał Sąd Najwyższy, zaginięcie człowieka po jego porwaniu dla okupu nie wyklucza uznania porwania za zdarzenie powodujące bezpośrednio niebezpieczeństwo dla życia (art. 30 § 3 k.c.), jeżeli pomiędzy porwaniem a zaginięciem brakuje innego zdarzenia, z którym można by wiązać zaginięcie¹². Warto wskazać w tym miejscu istotne stanowisko P. Sobolewskiego, który uznaje, że inne szczególne zdarzenie, o którym mowa w art. 30 § 1 k.c., nastąpić powinno w czasie podróży powietrznej lub morskiej. Według tego Autora za wnioskiem takim przemawia treść § 3 art. 30. P. Sobolewski uznaje, że jeżeli zaginięcie w wyniku „innego szczególnego zdarzenia” stanowiłoby odrębną wobec zaginięcia w czasie podróży powietrznej lub morskiej przesłankę skrócenia okresu wymaganego do uznania za zmarłego, § 3 stanowiłoby *superfluum*, ponieważ bezpośrednio niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia także jest innym szczególnym zdarzeniem¹³.

¹⁰ K. Piasecki, *Komentarz do art. 30 Kodeksu cywilnego*, w: K. Piasecki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Księga pierwsza. Część ogólna*, LEX/el. 2003.

¹¹ T. Sokołowski, *Komentarz do art. 30 Kodeksu cywilnego*, w: A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, LEX/el. 2012.

¹² Postanowienie SN z 26 lipca 2006 r. (IV CSK 67/06), OSNC 2007, nr 4, poz. 62.

¹³ P. Sobolewski, *Komentarz do art. 30 Kodeksu cywilnego*, w: K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis nr 2014.

Zgodnie z art. 31 § 1 k.c. domniemywa się, że zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego. Jako chwilę domniemanej śmierci zaginionego oznacza się chwilę, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna, a w braku wszelkich danych – pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe. Tym samym uznanie za zmarłego możliwe jest po 10 latach od końca roku kalendarzowego, w którym według dostępnych informacji zaginiony jeszcze żył (art. 29 § 1 k.c.). W związku z postanowieniem art. 112 k.c. termin oznaczony w latach kończy się z upływem dnia, który nazwą lub datą odpowiada początkowemu dniowi terminu. W konsekwencji dziesięcioletni okres od końca roku kalendarzowego upływa 30 grudnia o godzinie 24:00. Jeżeli w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego czas śmierci został oznaczony tylko datą dnia, za chwilę domniemanej śmierci zaginionego uważa się koniec tego dnia. W razie uznania za zmarłego na podstawie art. 30 k.c. jako najbardziej prawdopodobną chwilą śmierci, przyjmuje się chwilę katastrofy albo wystąpienia niebezpieczeństwa dla życia.

Ponadto zgodnie z art. 32 k.c. w tak szczególnej sytuacji, gdy kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa, domniemywa się, że zmarły jednocześnie. Domniemanie to można wzruszyć poprzez wykazanie, że określona osoba zmarła wcześniej (lub później) niż inni kommorienci. Domniemanie równoczesności śmierci obejmuje tylko te osoby, które poniosły śmierć w czasie tego samego zdarzenia, a także w okresie jego trwania. Jeżeli zgon nastąpił już po niebezpiecznym zdarzeniu, domniemanie nie znajdzie zastosowania. Jak podnosi J. Strzebińczyk, wykładnia językowa przemawiałaby za ograniczeniem jego stosowania do przypadków rzeczywistej, naturalnej, stwierdzonej przez lekarza śmierci człowieka, oraz – ewentualnie – sądowego stwierdzenia zgonu. Uznanie za zmarłego uruchamia bowiem jedynie domniemanie śmierci. Nie można natomiast mówić w tym wypadku o niewątpliwej utracie życia. W doktrynie przyjmuje się jednak powszechnie, że art. 32 k.c. należy odnosić do wszystkich sytuacji, w których sporządza się akt zgonu, także wtedy, gdy podstawą rejestracji w księgach stanu cywilnego jest orzeczenie o uznaniu za zmarłego, za czym przemawiają – trzeba to przyznać – wnioski wynikające z wykładni systemowej (umiejscowienie przepisu). W gruncie rzeczy o istnieniu rozważanej w tym miejscu przesłanki przesądzałyby akty

zgonu wszystkich osób, o które chodzi, niezależnie od podstawy ich sporządzenia¹⁴.

Warto jednak zwrócić uwagę na kluczową zasadę pierwszeństwa domniemania prawdziwości chwili śmierci określonej w akcie zgonu. Dlatego też domniemanie, iż zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w postanowieniu o uznaniu za zmarłego, nie stanowi przeszkody do ustalenia innej daty jego śmierci na podstawie aktu zgonu¹⁵. Jednocześnie jednak zgodnie z art. 94 ust. 2 pkt 2 Prawa o aktach stanu cywilnego¹⁶, ustawowe wymagania co do określenia chwili zgonu kończą się na obowiązku wskazania daty i godziny tego zdarzenia. Nie zawsze jest to wystarczająco precyzyjne określenie i dlatego podzielić należy wyrażaną w literaturze opinię, że zasada wyłączności mocy dowodowej aktu stanu cywilnego nie może być rozumiana krańcowo, tj. nie może rozciągać się na dane, które nie zostały objęte treścią prawidłowo sporządzonego aktu zgonu¹⁷.

Reasumując, co do zasady należy uznać, że w odniesieniu do uznania za zmarłego występują dwie podstawowe przesłanki – zaginięcie i upływ czasu przewidziany przez ustawodawcę w zależności od wieku osoby, której wniosek dotyczy i okoliczności towarzyszących zaginięciu. Warto również w tym kontekście przytoczyć pogląd T. Sokołowskiego, który trafnie uważa, że uznanie powinno spełniać kryterium prawdy obiektywnej w tym znaczeniu, że konieczne jest dla jego orzeczenia ustalenie przez sąd, że w świetle zebranego materiału dowodowego nie zachodzą okoliczności uzasadniające wniosek, że prawdopodobieństwo, iż osoba zaginiona nie żyje, jest mniejsze od prawdopodobieństwa, że żyje ona nadal¹⁸. Tym samym z uwagi na fakt, że w tym przypadku znajduje zastosowanie domniemanie faktyczne, sąd powinien uważnie analizować dodatkowe okoliczności, bowiem nie można w jednakowy sposób traktować przesłanki uznania za umarłego np. w przypadku osoby porwanej

¹⁴ J. Strzebińczyk, *Komentarz do art. 29 Kodeksu cywilnego*, w: E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks...*

¹⁵ Postanowienie SN z 25 listopada 2004 r. (III CK 611/03), OSN 2005, nr 11, poz. 197.

¹⁶ ustawa z 28 listopada 2014 r. - Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2014 r., poz. 1741).

¹⁷ Wyrok WSA w Rzeszowie z 11 lipca 2012 r. (II SA/Rz 305/12), Legalis nr 547288.

¹⁸ T. Sokołowski, *Komentarz do art. 29 Kodeksu cywilnego*, w: A. Kidyba (red.), *Kodeks...*

i osoby ukrywającej się przed organami ścigania albo skonfliktowanej z rodziną.

I wreszcie to, co wydaje się kluczowe dla istoty uznania za zmarłego – skutki prawne uznania za zmarłego są identyczne jak w odniesieniu do naturalnej śmierci osoby fizycznej. Są nimi: utrata zdolności prawnej oraz otwarcie spadku po tej osobie, co również wpływa na ukształtowanie kręgu osób uprawnionych do dziedziczenia (art. 924 k.c.). Z tą chwilą następuje również wygaśnięcie praw i obowiązków niemajątkowych osoby uznanej za zmarłą. Na skutek postanowienia sądu o uznaniu za zmarłego, małżonek osoby, której postanowienie dotyczy, może zawrzeć związek małżeński, bowiem następuje ustanie małżeństwa osoby uznanej za zmarłą (art. 55 § 1 k.r.o.). Postanowienie uchylające uznanie za zmarłego również wywołuje doniosłe skutki prawne. Przede wszystkim osoba, wobec której uchylono postanowienie o uznaniu za zmarłego, może domagać się zwrotu swojego majątku (zwrotu spadku), a także zwrotu poszczególnych przedmiotów wchodzących w skład masy spadkowej (art. 1029 k.c.). W takiej sytuacji sąd uchyla też z urzędu postanowienie o nabyciu spadku (art. 678 k.p.c.). Ponadto z uwagi na fundamentalną zasadę trwałości aktualnie istniejącego związku małżeńskiego oraz rodziny, kolejne małżeństwo zawarte przez małżonka osoby uznanej za zmarłą nie może być unieważnione z powodu uchylecia postanowienia o uznaniu za zmarłego, chyba że strony nowego związku małżeńskiego w chwili jego zawierania miały świadomość, że osoba uznana za zmarłą pozostaje przy życiu (art. 55 § 2 k.r.o.).

3. Tok postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego

Postępowanie w sprawach o uznanie za zmarłego, ze względu na swoją specyfikę zostało w pewnym zakresie uregulowane odmiennie co do swego wszczęcia i przebiegu. Większość z tych odrębności wynika z konieczności stworzenia odpowiednich gwarancji ochrony praw i wolności osoby zaginionej, której postępowanie dotyczy. Temu służą m. in. terminy regulujące dopuszczalność wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego, ale również szczególne obowiązki sądu, odnoszące się choćby do ogłoszenia o prowadzonym postępowaniu. W ten sposób zwiększa się prawdopodobieństwo, że orzeczenie będzie dotyczyło rzeczywiście osoby zmarłej, a nie np. takiej, która po prostu z określonych przyczyn nie chce utrzymywać kontaktów z bliskimi.

Niedopuszczalne jest rozstrzygnięcie kwestii związanych z uznaniem za zmarłego (w tym ustalenie chwili śmierci) w innym trybie postępowania względnie przed innym organem. Potwierdza to również judykatura, wskazując, że nie jest możliwe w postępowaniu przed organem administracji o uzupełnienie aktu zgonu ustalenie kolejności zgonu uczestników wypadku, stąd też „zaniechanie” organu w tym zakresie nie może być poczytane jako niedopełnienie obowiązków wynikających z przepisów postępowania, ani też uniemożliwienie stronie skorzystania z przysługujących jej uprawnień procesowych. To sąd prowadzący postępowanie uprawniony będzie do podjęcia próby ustalenia chwili śmierci, gdy w aktach zgonów spadkodawcy i potencjalnych spadkobierców będzie wpisana ta sama data i godzina zgonu (ustanowione w art. 32 k.c. domniemanie jednoczesnej śmierci nie jest domniemaniem nieusuwalnym – *praesumptio iuris ac de iure*)¹⁹.

W postępowaniu w sprawach o uznanie za zmarłego ustawodawca wprowadza szczególne postanowienia dotyczące właściwości miejscowej o charakterze wyłącznym. W tych sprawach właściwy jest sąd ostatniego miejsca zamieszkania zaginionego, a dopiero w braku tej podstawy – sąd wskazany w przepisach ogólnych postępowania nieprocesowego (art. 508 § 1 k.p.c.). W odniesieniu do tego postępowania na mocy art. 13 § 2 k.p.c. będzie miał zastosowanie art. 27 § 2 k.p.c., zgodnie z którym miejsce zamieszkania określa się według przepisów Kodeksu cywilnego. W związku z tym należy uznać, że sądem właściwym w tych sprawach jest sąd miejsca, w którym zaginiony ostatnio przebywał z zamiarem stałego pobytu. Jeżeli chodzi o postanowienia art. 508 § 1 k.p.c., to stanowi on, że jeżeli właściwość miejscowa nie jest oznaczona w przepisie szczególnym, wyłącznie właściwy jest sąd miejsca zamieszkania wnioskodawcy, a w braku miejsca zamieszkania – sąd miejsca jego pobytu. W braku wskazanych wyżej podstaw właściwy będzie sąd dla m.st. Warszawy.

Natomiast jeżeli wskutek tego samego zdarzenia zaginęła większa liczba osób, Sąd Najwyższy na wniosek Ministra Sprawiedliwości może wyznaczyć jeden sąd jako wyłącznie właściwy do rozpoznania spraw będących w związku z tym zdarzeniem. Postanowienie Sądu Najwyższego w tej sprawie podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”. Rozwiązanie to będzie się

¹⁹ Wyrok WSA w Rzeszowie z 11 lipca 2012 r. (II SA/Rz 305/12), Legalis nr 547288.

odnosiło się do wszelkich klęsk żywiołowych lub katastrof technicznych, które będą na tyle tragiczne w skutkach, iż pojawi się problem większej liczby osób, których los jest nieznany. Sąd Najwyższy nie jest związany żadnym kryterium przy doborze sądu (w tym treścią wniosku Ministra Sprawiedliwości), z pewnością jednak powinien kierować się zasadą celowości. W praktyce będzie to najczęściej sąd właściwy według miejsca zdarzenia, co jest zasadne w aspekcie ekonomiki postępowania, z uwagi np. na dostępność materiału dowodowego w okręgu, w którym sprawa będzie się toczyć. Obecne rozwiązanie, przyznające kompetencje do ustalenia właściwości delegacyjnej Sądowi Najwyższemu, należy przyjąć z aprobatą, bowiem jest zgodne z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, w myśl którego każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Ta zasada prawa do sądu wyklucza jakąkolwiek ingerencję organu administracji publicznej we wskazanie właściwego sądu, co miało miejsce w poprzednim stanie prawnym. Obecnie organ administracji, jako posiadający pełną wiedzę na temat liczebności osób zaginionych, ma jedynie inicjatywę w zakresie podjęcia czynności w tej materii przez Sąd Najwyższy.

Warto zasygnalizować, że odmiennie problem właściwości sądu w odniesieniu do postępowania w przedmiocie uchylenia postanowienia o uznaniu za zmarłego reguluje art. 540 k.p.c. stanowiący, iż sądem właściwym jest ten, który w pierwszej instancji orzekł uznanie za zmarłego.

Istotne znaczenie mają również przypadki spraw z elementem zagranicznym, co do których należy rozstrzygnąć problem jurysdykcji krajowej. Sprawy o uznanie za zmarłego osoby będącej obywatelem polskim lub cudzoziemca mającego ostatnie miejsce zamieszkania lub ostatnie miejsce zwykłego pobytu w Rzeczypospolitej Polskiej, należą do jurysdykcji krajowej sądów polskich (art. 1106 § 1 k.p.c.). Sąd polski może także uznać za zmarłego cudzoziemca mającego ostatnie miejsce zamieszkania i ostatnie miejsce zwykłego pobytu za granicą, jeżeli sprawa wykazuje wystarczający związek z polskim porządkiem prawnym. (art. 1106 § 2 k.p.c.)²⁰.

Pismem procesowym wszczynającym omawiane postępowanie jest wniosek, który może złożyć każdy zainteresowany. Zgodnie

²⁰ Szerzej na ten temat – choć na podstawie poprzedniego stanu prawnego – ale również w aspekcie prawnoporównawczym: A. Bartosiewicz, *Jurysdykcja krajowa w sprawach o uznanie za zmarłego*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 5, s. 76 i n.

z postanowieniami art. 510 § 1 *ab initio* k.p.c. zainteresowanym w sprawie jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania. W praktyce najczęściej czyni to najbliższa rodzina zaginionego (w szczególności jego spadkobiercy), jego wierzyciele albo wspólnicy, dla których stan zawieszenia w zakresie losów zaginionego jest wysoce niekorzystny. Z wnioskiem może wystąpić także prokurator, gdyż nie zachodzą tu ograniczenia z art. 7 k.p.c., Rzecznik Praw Obywatelskich oraz Rzecznik Praw Dziecka. Odnosi się zwłaszcza do sytuacji, gdy uznanie za zmarłego jest w interesie publicznym, a zainteresowany nie składa wniosku. Ponadto, jak wskazuje B. Czech, uprawniony do wystąpienia z wnioskiem jest również przedstawiciel (kurator) zaginionego, przy czym działa on w tym zakresie w imieniu własnym, a nie w imieniu zaginionego, ma bowiem osobisty interes prawny w tym, aby uregulować stan prawny osoby reprezentowanej²¹.

Zgodnie z art. 528 k.p.c. wniosek o uznanie za zmarłego można zgłosić nie wcześniej niż na rok przed końcem terminu, po upływie którego zaginiony może być uznany za zmarłego. Gdy jednak uznanie za zmarłego może nastąpić po upływie roku lub krótszego niż rok terminu od zdarzenia, które uzasadnia prawdopodobieństwo śmierci zaginionego, wniosek o uznanie za zmarłego zgłosić można dopiero po upływie tego terminu. W doktrynie prowadzona jest dyskusja co do momentu oceny przedwczesności wniosku. J. Bodio stwierdza, że wniosek złożony przed upływem tych terminów podlega oddaleniu jako przedwczesny w chwili zamknięcia rozprawy, w braku rozprawy – decyduje chwila wydania orzeczenia. Wydaje się, że bardziej zasadne jest stanowisko E. Marszałkowskiej-Krześ, która podkreśla, że art. 528 k.p.c. wyraźnie wyznacza granicę czasową dla „zgłoszenia wniosku” – zatem przedwczesny wniosek będzie oddalony na posiedzeniu niejawnym. Należy odróżnić termin złożenia wniosku, limitowany przepisem art. 528 k.p.c., od terminu zakończenia postępowania, zastrzeżonego w art. 532 pkt 1 k.p.c.²². Co do samej treści wniosku, istotną kwestią jest również to, że sąd może uznać osobę za zmarłą, chociaż we wniosku żądano stwierdzenia jej zgonu²³. Wiąże się to z większym zakresem działania sądu

²¹ B. Czech, *Komentarz do art. 527 Kodeksu postępowania cywilnego*, w: K. Piasecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis nr 2014 i wskazana tam literatura.

²² E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie nieprocesowe w sprawach osobowych oraz rodzinnych*, Wrocław 2012, s. 91.

²³ Orzeczenie SN z 20 marca 1957 r. (I CR 119/57), OSNCK 1958, nr 1, poz. 27.

z urzędu w postępowaniu nieprocesowym w porównaniu z procesem cywilnym.

Wniosek powinien spełniać podstawowe wymogi formalne określone w art. 511 k.p.c., a ponadto musi zawierać dodatkowe elementy:

1) imię, nazwisko i wiek zaginionego, imiona jego rodziców oraz nazwisko rodowe matki; jak wskazuje E. Marszałkowska-Krześ, w doktrynie powszechnie przyjmuje się, że we wniosku powinna być podana dokładna data urodzenia zaginionego; rzeczywiście jest to niezbędne dla precyzyjnego zindywidualizowania osoby zaginionego; brak jest jednak podstaw do wykładni użytego w ustawie precyzyjnego terminu „wiek” jako „data urodzenia”; według tej autorki jest to błąd ustawodawcy, który wymaga zmiany – poprzez wprowadzenie w miejsce pojęcia „wiek”, określenia „data urodzenia”; obecne brzmienie przepisu nie daje bowiem podstaw do zwrotu wniosku, w którym podany będzie wiek, celem usunięcia braków – poprzez podanie daty urodzenia²⁴;

2) ostatnie znane miejsce zamieszkania i pobytu zaginionego, co ma kluczowe znaczenie dla określenia właściwości miejscowej sądu.

Braki formalne wniosku o uznanie za zmarłego podlegają usunięciu w trybie art. 130 k.p.c. Kodeks nie wymaga dołączenia do wniosku wypisów akt stanu cywilnego, stąd brak takich wypisów nie uzasadnia zastosowania tego przepisu. W praktyce jednak mogą one ułatwić zebranie informacji o zaginionym, które należy zamieścić w postanowieniu orzekającym uznanie za zmarłego.

Wymogiem merytorycznym dla wniosku jest uprawdopodobnienie okoliczności, które go uzasadniają. Jak wskazuje B. Czech, obowiązek uprawdopodobnienia okoliczności faktycznych uzasadniających wniosek nie ma charakteru wymagania formalnego i brak w tym zakresie nie uzasadnia zastosowania art. 130 k.p.c. Jest to jednak wymaganie obligatoryjne w tym sensie, że dopóki nie nastąpi uprawdopodobnienie, dopóty nie jest dopuszczalne zarządzenie ogłoszenia przewidzianego w art. 530 k.p.c. Brak uprawdopodobnienia uniemożliwia nadanie sprawie dalszego biegu i może uzasadniać zawieszenie postępowania (art. 177 § 1 pkt 6 k.p.c.)²⁵. Jednak w tym przypadku należy przyjąć,

²⁴ E. Marszałkowska-Krześ, *Komentarz do art. 529 Kodeksu postępowania cywilnego*, w: E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis nr 2014.

²⁵ B. Czech, *Komentarz do art. 529 Kodeksu postępowania cywilnego*, w: K. Piasecki (red.), *Kodeks...*

że obowiązek uprawdopodobnienia okoliczności faktycznych uzasadniających wnioski o uznanie za zmarłego może być również wypełniony przez przesłuchanie wnioskodawcy²⁶. Zasadnicze znaczenie ma art. 243 k.p.c., w myśl którego zachowanie szczegółowych przepisów o postępowaniu dowodowym nie jest konieczne ilekroć ustawa przewiduje uprawdopodobnienie zamiast dowodu. Takie określenie w znacznym stopniu łagodzi wymagania stawiane wnioskodawcy w zakresie przedstawianych przez niego twierdzeń i dowodów na ich poparcie.

Odnosząc się do zakresu uprawdopodobnienia A. Bartosiewicz trafnie stwierdza, że różni się on w zależności od tego, czy mamy do czynienia z zaginięciem prostym, czy też kwalifikowanym. W pierwszym przypadku wystarczy uprawdopodobnienie określonego czasu trwania nieobecności i jej niewyjaśnionego charakteru. Natomiast w drugim należy również uprawdopodobnić, że zaginiony znalazł się w rejonie działania określonego niebezpieczeństwa (np. płynął statkiem morskim, który uległ katastrofie)²⁷.

W doktrynie podkreśla się, że zawarcie we wniosku okoliczności uprawdopodobniających, które nie zostaną uznane za uprawdopodobnione lub udowodnione, spowoduje oddalenie wniosku i to bez uprzedniego dokonania ogłoszenia, o którym mowa w art. 530 k.p.c. Literalna treść przepisu art. 530 § 1 k.p.c. wyraźnie stanowi, że sąd zarządzi ogłoszenie o wszczęciu postępowania, jeżeli według treści wniosku istnieją przesłanki do uznania zaginionego za zmarłego. Zatem dopiero uprawdopodobnienie okoliczności uzasadniających wnioski jest podstawą do zarządzenia ogłoszenia o wszczęciu postępowania²⁸.

W myśl art. 530 § 2 k.p.c. ogłoszenie o wszczęciu postępowania powinno zawierać:

- 1) imię i nazwisko oraz adres wnioskodawcy;
- 2) dane dotyczące osoby zaginionego oraz istotne okoliczności znane z akt sprawy, które mogą przyczynić się do wykrycia zaginionego;
- 3) wezwanie skierowane do zaginionego, aby w oznaczonym

²⁶ Orzeczenie SN z 17 grudnia 1949 r. (C 186/49), OSN 1950, nr 2, poz. 35.

²⁷ A. Bartosiewicz, *Postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu*, Warszawa 2007, s. 157.

²⁸ A. Góra-Błaszczkowska, *Komentarz do art. 529 Kodeks postępowania cywilnego*, w: H. Dolecki, T. Wiśniewski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Artykuły 506–729*, LEX/el. 2014.

terminie, nie krótszym niż trzy, a nie dłuższym niż sześć miesięcy, zgłosił się, gdyż w przeciwnym razie może być uznany za zmarłego;

- 4) wezwanie skierowane do wszystkich osób, które mogą udzielić wiadomości o zaginionym, aby w powyższym terminie przekazały je sądowi.

Jak już zasygnalizowano, ogłoszenie stanowi podstawowy instrument weryfikujący, czy osoba, której sprawa dotyczy rzeczywiście jest zaginioną i czy istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że nie żyje. W ten sposób, przynajmniej częściowo, można wyeliminować postępowania o charakterze pozornym. Ponadto ogłoszenie może przynieść rezultat w postaci dodatkowych informacji, które pozwolą stwierdzić, że zgon tej osoby jest pewny, a w konsekwencji postępowanie zostanie przekształcone w postępowanie w sprawie o stwierdzenie zgonu (art. 534 k.p.c.). Z uwagi na swoją rolę ogłoszenie jest obligatoryjnym warunkiem wydania rozstrzygnięcia o uznaniu za zmarłego, bez ogłoszenia można wydać jedynie orzeczenie oddalające wniosek z uwagi na brak przesłanek do uznania za zmarłego już na etapie złożenia wniosku.

Ogłoszenie o wszczęciu postępowania umieszcza się w piśmie po czytym na całym obszarze państwa i podaje publicznie do wiadomości w miejscu ostatniego zamieszkania zaginionego w sposób na tym obszarze przyjęty. Z treści przepisu jednoznacznie wynika, że nie ma tu zastosowania publikacja w dziennikach lub czasopismach w innej formie, tj. w środkach upowszechniających publikacje periodyczne za pomocą wizji, fonii lub innej techniki rozpowszechniania (np. na stronach internetowych). Oba te sposoby publikacji muszą być stosowane łącznie, przy czym drugi odnosi się w głównej mierze do wywieszenia ogłoszenia w urzędzie, sądzie lub w innych miejscach, w których w danej miejscowości (gminie, powiecie, etc.) podaje się do wiadomości np. ogłoszenia urzędowe. Warto zaznaczyć, iż zgodnie z § 129 Regulaminu urzędowania sądów powszechnych²⁹, jeżeli przepis szczególny nie stanowi inaczej, ogłoszenia sądowe wywiesza się w lokalu urzędu gminy właściwej ze względu na ostatnie miejsce zamieszkania lub pobytu osoby nieobecnej, a w braku tej podstawy – właściwej ze względu na siedzibę sądu.

²⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 30 czerwca 2015 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz. U. z 2015 r., poz. 925).

Warto zwrócić uwagę na to, że pojęcie „pismo poczytne” ma charakter wysoce ocenny, bowiem nie sposób jednoznacznie uznać, o jakim udziale procentowym w rynku wydawniczym można mówić jako o granicy poczytności. Ponadto pojęcie to nie jest spójne z terminologią stosowaną w ustawie z 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe³⁰, która w słowniczku posługuje się tylko pojęciami „czasopismo” i „dziennik”. Dziennikiem jest ogólnoinformacyjny druk periodyczny lub przekaz za pomocą dźwięku oraz dźwięku i obrazu, ukazujący się częściej niż raz w tygodniu (art. 7 ust. 2 pkt 2 ustawy), a czasopismem jest druk periodyczny ukazujący się nie częściej niż raz w tygodniu, a nie rzadziej niż raz w roku (art. 7 ust. 2 pkt 3 ustawy). Warto byłoby tę kwestię uściślić, bowiem stosowanie kryterium jak największej liczby osób czytających periodyk bywa zawodne, zwłaszcza jeżeli będzie to dość rzadko ukazujące się czasopismo o profilu rozbieżnym z zainteresowaniami osoby potencjalnie zaginionej. Z pewnością nie mogą to być czasopisma specjalistyczne, rynkowe lub lokalne.

Ponadto sąd może zarządzić zamieszczenie ogłoszenia w innych jeszcze pismach oraz podać je do publicznej wiadomości również w inny sposób, jaki uzna za odpowiedni. Celem tych uregulowań jest niewątpliwie umożliwienie sądowi podjęcia działań jak najbardziej efektywnych, głównie ze względu na należyte zabezpieczenie interesu osoby, która ma być uznana za zmarłą. W tym przypadku, w zależności od profesji, środowiska i trybu życia, jakie ta osoba przed zaginięciem prowadziła, ogłoszenie może zostać opublikowane w formie pisemnej (np. w prasie zagranicznej), ale także w każdej formie, która może dotrzeć zarówno do zaginionego, jak i do osób, które mają wiedzę na temat jego losów (np. strony internetowe, lokalna stacja radiowa i telewizyjna).

Kolejnym elementem gwarantującym należyte przeprowadzenie postępowania co do losów osoby uważanej przez wnioskodawcę za zaginioną jest wprowadzenie przez ustawodawcę obostrzeń temporalnych dotyczących zakończenia postępowania. Zgodnie z art. 532 k.p.c. dalsze postępowanie może toczyć się przed upływem terminu podanego w ogłoszeniu, nie może jednak być zakończone wcześniej niż po upływie:

- 1) terminów przewidzianych w kodeksie cywilnym;
- 2) trzech miesięcy od ukazania się ogłoszenia;
- 3) miesiąca od końca terminu wyznaczonego w ogłoszeniu.

³⁰ Ustawa z 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe (Dz. U. Nr 5, poz. 24 ze zm.).

Ponadto przed wydaniem postanowienia uznającego zaginionego za zmarłego sąd powinien wysłuchać w miarę możliwości osoby bliskie zaginionego. Ustawodawca nie określił w tym wypadku kręgu osób bliskich, więc należy przyjąć – ze względu na potrzebę wnikliwego wyjaśnienia sprawy – szeroką interpretację tego pojęcia, obejmującą obok stosunków prawnych i więzów krwi, również stosunki o charakterze faktycznym, takie jak konkubinaty czy przyjaźń. W tym przypadku kluczowe znaczenie ma wiedza co do faktów istotnych dla rozstrzygnięcia w przedmiocie uznania za zmarłego. Małżonek zaginionego i osoby spokrewnione, wstępni, zstępni i rodzeństwo powinni być uczestnikami postępowania, i sąd powinien wezwać ich do udziału w sprawie, gdy nie zostali wskazani we wniosku jako uczestnicy postępowania (art. 510 § 2 k.p.c.). Pozostali, niebędący uczestnikami, są przesłuchiwani w charakterze świadków. W braku rozprawy sąd może zarządzić złożenie wyjaśnień w formie pisemnej. Zarządzenie przesłuchania „w miarę możliwości” nie oznacza dowolności tej czynności procesowej, gdyż może być ona pominięta jedynie wtedy, gdy takie wysłuchanie nie jest zgoła niemożliwe lub szczególnie utrudnione³¹. Wszystkie te dodatkowe wymogi czasowe i proceduralne nie dotyczą sytuacji, gdy sąd chce wydać postanowienie oddalające wnioski o uznanie za zmarłego.

Warto dodać, że w tym postępowaniu przeprowadzenie rozprawy nie jest obligatoryjne (art. 514 § 1 k.p.c.), a postępowanie dowodowe toczy się na zasadach ogólnych, z wyjątkiem omówionego wyżej ogłoszenia.

4. Orzeczenie w sprawie o uznanie za zmarłego

Postanowienie o uznaniu za zmarłego jest postanowieniem kończącym postępowanie w sprawie, a więc powinno zawierać wszystkie elementy składowe wymagane od tego rodzaju orzeczeń, a ponadto zawierać te elementy, które są szczególnie istotne z uwagi na charakter tego postępowania. W szczególności chodzi tu o dane niezbędne do późniejszego sporządzenia aktu zgonu, a w szczególności zawierać oznaczenie chwili śmierci. Chwila śmierci powinna być oznaczona poprzez datę dzienną i godzinę śmierci, najbardziej prawdopodobną na podstawie zebranego materiału dowodowego i stosowanych przez sąd domniemań faktycznych. Jak już wskazano, dopiero gdyby materiał zgromadzony w sprawie nie dawał żadnych podstaw do przyjęcia jakiejś daty jako najbardziej prawdopodobnej, stosuje się art. 31 § 2 k.c. – pierwszy dzień

³¹ Postanowienie SN z 25 września 1975 r. (III CRN 222/75), LEX nr 7755.

terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe. Natomiast razie nieustalenia godziny, za chwilę śmierci uważa się koniec dnia oznaczonego w postanowieniu, stosownie do treści art. 31 k.c.

Natomiast wnioski o uznanie za zmarłą osoby zaginionej, co do której zgon został już wcześniej prawomocnie orzeczony, podlega oddaleniu, z uwagi na brak powagi rzeczy osądzonej³².

Postanowienie o uznaniu za zmarłego korzysta z rozszerzonej prawomocności (*erga omnes*), a także ma charakter konstytutywny, bowiem tworzy nowy stan prawny równoznaczny z naturalną śmiercią osoby fizycznej. Orzeczenie to działa *ex tunc*, tj. od określonej w nim chwili śmierci osoby uznanej za zmarłą. Konsekwencją takich skutków omawianego orzeczenia jest m.in. to, że w szczególnej sytuacji, jaką stanowi przypadek ubiegania się o rentę rodzinną po osobie, która została uznana za zmarłą zgodnie z art. 29 § 1 k.c., możliwe jest wypłacenie renty za okres wcześniejszy niż wynikający z art. 129 ust. 1 ustawy³³ z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych³⁴.

W myśl art. 13 ust. 4 Prawa o aktach stanu cywilnego, W przypadku stwierdzenia zgonu albo uznania za zmarłego w postępowaniu sądowym zgon rejestruje kierownik urzędu stanu cywilnego właściwy dla miasta stołecznego Warszawy. Jednocześnie, jak słusznie zauważa A. Bartosiewicz, prawo polskie, w przeciwieństwie do wielu europejskich systemów prawnych, nie wymaga podania postanowień o uznaniu za zmarłego do publicznej wiadomości³⁵.

Oczywistym jest, że postanowienie w przedmiocie uznania za zmarłego (zarówno uwzględniające wniosek w tej sprawie, jak i oddalające) jak każde rozstrzygnięcie merytoryczne podlega zaskarżeniu apelacją. W tym zakresie, z uwagi na brak szczególnych postanowień znajduje zastosowanie art. 518 k.p.c., zgodnie z którym od postanowień sądu pierwszej instancji orzekających co do istoty sprawy przysługuje apelacja. Na inne postanowienia sądu pierwszej instancji, w wypadkach wskazanych w ustawie, przysługuje zażalenie. Z uwagi na brak szczególnych postanowień dotyczących apelacji i postępowania apelacyjnego

³² Postanowienie z 14 września 1995 r. (I CRN 138/95), LEX nr 1500926.

³³ Ustawa z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1440 ze zm.).

³⁴ Wyrok SN z 11 maja 2006 r. (I UK 320/06), OSNAPiUS 2007, nr 9–10, poz. 143.

³⁵ A. Bartosiewicz, *Postępowanie...*, s. 185.

w postępowaniu nieprocesowym należy uznać, że na podstawie art. 13 § 2 k.p.c. mają w tym postępowaniu odpowiednie zastosowanie przepisy art. 367–391 k.p.c.

Interesującą kwestią, poruszoną przez A. Zielińskiego, jest ta, że o ile istnienie interesu prawnego we wniesieniu środka zaskarżenia (tzw. *gravamen*) wymagane jest rygorystycznie w postępowaniu procesowym, to rygoryzm ten ulega na pewno daleko idącemu rozluźnieniu w postępowaniu nieprocesowym, przynajmniej w zakresie niektórych typów postępowań toczących się w tym trybie z racji przedmiotu danego postępowania, funkcji zapadłego rozstrzygnięcia i zasięgu kognicji sądu. Dzieje się tak dlatego, ponieważ w postępowaniu nieprocesowym źródło interesu prawnego wynikać może z szerszego katalogu zdarzeń, a nie tylko (jak w procesie) z samego naruszenia lub zagrożenia sfery prawnej wnioskodawcy. W tej sytuacji nie zawsze decydujące znaczenie może mieć to, czy rozstrzygnięcie zapadło „zgodnie z wnioskiem” strony skarżącej, lecz czy jest ono w rzeczywistości zgodne z prawem i rzeczywistością istniejącymi stosunkami prawnymi, obligacyjnymi i rzeczowymi³⁶. Tym samym uczestnik postępowania może mieć interes prawny w zaskarżeniu orzeczenia, mimo że uwzględni ono w całości zgłoszone przez niego żądanie. Dotyczy to w szczególności orzeczeń kształtujących bezpośrednio nowy stan prawny ze skutkiem wobec wszystkich (np. należy do nich uznanie za zmarłego)³⁷.

Jednocześnie należy podkreślić, że w odniesieniu do orzeczeń co do istoty sprawy w tym postępowaniu znajdują również zastosowanie – w razie zaistnienia przesłanek ustawowych – nadzwyczajne środki zaskarżenia. W konsekwencji od orzeczeń wydanych w sprawach o uznanie za zmarłego (oraz w przedmiocie zmiany tych postanowień) przysługuje skarga kasacyjna, a także skarga o wznowienie postępowania. W przypadkach przewidzianych przez ustawodawcę uczestnik postępowania, a przede wszystkim osoba, której postanowienie dotyczy, może skorzystać ze specyficznego środka prawnego, jakim jest skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia (art. 519² k.p.c.).

Szczególnym przypadkiem jest sytuacja, gdy po uprawomocnieniu się postanowienia o uznaniu za zmarłego stwierdzono, że osoba uznana za zmarłą żyje, albo zmarła w innym momencie, niż chwila wskazana

³⁶ A. Zieliński, *Komentarz do art. 508 Kodeksu postępowania cywilnego*, w: A. Zieliński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis nr 2014.

³⁷ Orzeczenie SN z 9 kwietnia 1953 r. (ZC 3109/52), NP 1954, nr 5–6, s. 168.

w postanowieniu. Domniemanie, że osoba uznana za zmarłą nie żyje, jest przecież domniemaniem wzruszalnym. Możliwość wzruszenia domniemania jest jednak ograniczona, może to nastąpić jedynie przez uchylenie orzeczenia, na którym jest ono oparte. Uchylenie postanowienia o uznaniu za zmarłego następuje na podstawie przepisów art. 539–543 k.p.c. umożliwiających przeprowadzenie postępowania zmierzającego do uchylenia postanowienia o uznaniu zmarłego, albo w przypadkach dopuszczalnych przez ustawę procesową poprzez rozpoznanie skargi o wznowienie postępowania.

Warto wskazać, że w razie osobistego pojawienia się w sądzie osoby, której dotyczyło to postanowienie i wykazania przez nią swojej tożsamości, czynności zmierzające do uchylenia postanowienia mają charakter uproszczony. W takiej sytuacji sąd, który wydał orzeczenie uchyla niezwłocznie postanowienie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (art. 543 w zw. z art. 540 i art. 541 § 1 zd. 2 k.p.c.). W tym trybie przyspieszonym jest konieczna nie tylko bezwzględnie obecność osoby uznanej za zmarłą, ale osoba ta musi wykazać swoją tożsamość w sposób niebudzący wątpliwości dla organu sądowego, w szczególności poprzez podanie swojego imienia, nazwiska i wieku³⁸. W pozostałych przypadkach uwzględnienie wniosku o uchylenie postanowienia o uznaniu za zmarłego będzie możliwe po udowodnieniu przez zainteresowanego, że osoba, której orzeczenie dotyczy żyje, a więc wymaga przeprowadzenia postępowania dowodowego.

Z kolei w przypadku, gdy po uprawomocnieniu się postanowienia o uznaniu za zmarłego, pojawią się okoliczności wskazujące, że śmierć nastąpiła w innej chwili niż wskazana w tym orzeczeniu, sąd ma obowiązek wydania nowego postanowienia, zmieniającego pierwotnie ustaloną chwilę śmierci. Warto dodać, że zainteresowany, który nie był uczestnikiem postępowania zakończonym prawomocnym postanowieniem o uznaniu za zmarłego, może się domagać zmiany oznaczonej w tym postanowieniu chwili domniemanej śmierci, jeżeli brak jest przesłanek do stwierdzenia zgonu, tylko w drodze skargi o wznowienie postępowania³⁹. Natomiast w razie ustalenia, że śmierć osoby uznanej za zmarłą jest niewątpliwa, sąd uchyla postanowienie o uznaniu za zmarłego,

³⁸ A. Arkuszewska, *Uchylenie postanowienia o uznanie za zmarłego w trybie przyspieszonym*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, nr 13, s. 111.

³⁹ Uchwała SN z 22 października 1968 r. (III CZP 78/68), OSNAPiUS 1969, nr 6, poz. 105.

a jednocześnie wydaje postanowienie o stwierdzeniu zgonu tej osoby (art. 542 zd. 2 k.p.c.). Jednocześnie, jak zauważa P. Sobolewski, że jeżeli akt zgonu został sporządzony, to art. 542 k.p.c. uniemożliwia podważenie postanowienia o uznaniu za zmarłego. Oznacza to, że jeżeli wydano postanowienie o uznaniu za zmarłego i sporządzono akt zgonu, a następnie okaże się, że zaginiony zmarł w innej chwili niż wskazana w postanowieniu (i akcie zgonu), nie może być ono uchylone w trybie art. 539 k.p.c., a jedynym środkiem pozostaje wznowienie postępowania (art. 524 k.p.c.)⁴⁰.

Podstawową czynnością o charakterze materialno-technicznym, którą należy wykonać po uchyleniu postanowienia o uznaniu za zmarłego, jest przekazanie przez sąd odpisu prawomocnego orzeczenia uchylającego postanowienie o uznaniu za zmarłego do urzędu stanu cywilnego właściwego dla dzielnicy Śródmieście m.st. Warszawy (art. 26 w zw. z art. 13 ust. 4 Prawa o aktach stanu cywilnego), który skreśli na tej podstawie wcześniej sporządzony akt zgonu. Również w razie zmiany oznaczenia chwili śmierci, odpis nowego prawomocnego orzeczenia sąd przekaże do urzędu w celu wpisania do aktu zgonu wzmianki dodatkowej.

5. Wnioski

Sprawy o uznanie za zmarłego stanowią, obok ubezwłasnowolnienia, jedną z podstawowych kategorii spraw z zakresu prawa osobowego rozpoznawanych w trybie postępowania nieprocesowego. Z uwagi na różnego rodzaju wypadki losowe, w szczególności zaginięcia związane z utratą pamięci lub z innych powodów, postępowania te są wszczynane w dość znacznej liczbie. W 2013 r. złożono 632 wnioski o uznanie za zmarłego, a jednocześnie w tym samym roku wydano w pierwszej instancji 316 orzeczeń, w których przychyłono się do wniosku o uznanie za zmarłego oraz 29 postanowień oddalających wnioski. W pozostałych przypadkach rozpoznawanych w 2013 r. wydano różnego rodzaju rozstrzygnięcia o charakterze formalnym. Na początku 2014 r. było jeszcze w toku 465 spraw na etapie postępowania w pierwszej instancji. Jednocześnie w 2013 r. wpłynęło 19 wniosków o uchylenie postanowień w sprawie uznania zmarłego lub stwierdzenia zgonu (w tej części dane statystyczne mają charakter zbiorczy). W tym czasie uwzględniono 8 wniosków w tej sprawie, a jednocześnie 17 wniosków pozostało

⁴⁰ P. Sobolewski, *Komentarz do art. 31 Kodeksu cywilnego*, w: K. Osajda (red.), *Kodeks...*

do rozpoznania w kolejnym roku. W 2013 r. wpłynęło również 17 apelacji w sprawach o uznanie za zmarłego, a jednocześnie wydano 7 orzeczeń oddalających apelację. W pozostałych przypadkach pozostających w toku wydano różnego rodzaju rozstrzygnięcia o charakterze formalnym. Na początek 2014 r. pozostało 7 spraw do rozpoznania w II instancji. W 2013 r. nie prowadzono w drugiej instancji żadnej sprawy odnoszącej się do uchylenia postanowienia o uznaniu za zmarłego⁴¹.

Te dane statystyczne pokazują, że rozważania odnoszące się do problematyki uznania za zmarłego mają również istotne znaczenie praktyczne. Jak trafnie podkreśla P. Sobolewski, długotrwała nieobecność osoby fizycznej, o której nie wiadomo czy żyje, skutkować może poważnymi komplikacjami w obrębie stosunków osobistych i majątkowych. W celu zapobiegnięcia takim perturbacjom możliwe jest wyznaczenie dla osoby zaginionej kuratora (w trybie art. 601 k.p.c.). Jednak brak pewności, czy określona osoba żyje nie może trwać w nieskończoność, dlatego w art. 29–32 k.c. oraz art. XXVIII–XXXIV przepisów wprowadzających Kodeks cywilny ustawodawca uregulował problematykę uznania osoby zaginionej za zmarłą⁴². Tym samym oddzielne uregulowanie odnosi się do uznania za zmarłego osób, które zaginęły, biorąc udział w działaniach wojennych (art. XXVIII PWKC) lub zaginęły będąc w czasie wojny lub działań wojennych pozbawione wolności przez władze obcego państwa (art. XXIX PWKC) lub wreszcie zostały wywiezione przymusowo przez władze obcego państwa (art. XXX PWKC). Kwestie te ze względu na swój szczególny, a obecnie marginalny charakter, zostały pominięte w niniejszych rozważaniach.

Streszczenie

Autorka w swoim opracowaniu zajęła się najważniejszymi aspektami postępowania sądowego w sprawach o uznanie za zmarłego, w ramach którego sąd może wydać orzeczenie równoznaczne w skutkach prawnych z naturalną śmiercią człowieka. Autorka przedstawiła zarówno kwestie

⁴¹ Zob. <http://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/download,2674,55.html>

⁴² P. Sobolewski, *Komentarz do art. 29 Kodeksu cywilnego*, w: K. Osajda (red.), *Kodeks...*

materialnoprawne dotyczące tej materii, odnoszące się do charakterystyki przesłanek pozwalających na uznanie osoby zaginionej za zmarłą, jak i problemy proceduralne, wynikające ze specyfiki tych spraw. W opracowaniu szczególną uwagę zwrócono właśnie na odmienności postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego, w szczególności te, które mają zapewnić należyty poziom ochrony praw i wolności osoby zaginionej oraz wyeliminować przypadki postępowań o charakterze fikcyjnym.

Słowa kluczowe: postępowanie nieprocesowe, uznanie za zmarłego.

Abstract

In her paper, the author addressed the most important aspects of litigation in cases for declaring a person dead in absentia, in which the court may issue a ruling equivalent in legal effects to natural death of man. The author presents both the substantive issues concerning this matter, relating to the characterization of conditions allowing for declaring a missing person dead, as well as procedural problems, stemming from the nature of these cases. In the study particular attention was paid to the different character of proceedings in cases for declaring a person death in absentia, in particular those designed to ensure appropriate level of protection of the rights and freedoms of the missing person and to eliminate cases of proceedings of a fictional nature.

Keywords: declaring a person dead in absentia, non-litigious proceedings.